

EGY MEGRENDÍTŐ KAPCSOLAT

Simon Jolán és Kassák Lajos

Simon Jolán csaknem három évtizedig volt Kassák társa. Ami elsőként eszünkbe juthat róla, ránk szegeződő mélytűzű, nyugtalanító szeme fényképein és József Attila *Simon Jolán* című verse. Nagy szerelem-barátság volt Kassák és Simon Jolán között, ami az aszszony öngyilkossága után Kassák emlékezetében, műveiben folytatódott. Kassák társa haláláig és azon túl is tudatában volt Jolán jelentőségének, az életében betöltött szerepének, s erről műveit elfogulatlanul olvasva bárki meggyőződhet.

A megjelenített társ

Kassák nagy poémája, *A ló meghal a madarak kirepülnek* „cselekménye” Jolánnal indul: „Az idő nyertett akkor azaz papagájosan kinyitotta a / szárnyait mondom széttárt vörös kapu / szeretőmmel kinek fekete gyémántok voltak befalazva / az arcába s 3 gyereket cepelt a kétségbeesésében / a gyárkémények alatt ültünk / tudtuk holnap a görbe vonalak / ho zsupp ho zsupp / azt mondta elmész KASIKÁM és én elszáradok a / pódiumokon...”

A bécsi emigrációbeli munkásságát összefoglaló *Tisztaság könyve* utószavában írja Kassák: „Feleségem az én egyetlen barátom. Soha nem voltam bele szerelmes, de szeretem, mert ő tiszta üvegből van és úgy szól, mint a legfinomabb acélpenge. Az emberek azt hiszik, kegyetlen vagyok hozzá, pedig én a tenyeremen hordom őt, mint a jelen pillanatot, mint a tapintás bizonyosságát, mint a bőrt, ami lüktető ereimet és vérző húsomat betakarja. Szeretném, ha az is, amit most mondok, az ő himnusza lenne. Mert ő megérdemel engem és azt is, amit én tudok. Ő mellettem van, és én előtte vagyok. Ő látja, hogy vasszerkezeten épülnek az én napjaim, látja, ahogy szavaimban kinyílnak a virágok, és ő összeszedi és homloka köré köti az én virágaim.”

A 76 című költemény Jolán-vers. Részlet belőle: „sokan vannak akik csodálkoznak / rajta hogy megértesz engem / termékeny föld az én tenyerem s a szemeim megöntözik fénnel / te szereted a tisztaságot / én a tisztaság törvényeit keresem / te örülsz a nagy gyerekeidnek / én vagyok a te legnagyobb gyereked / te barátja vagy a nyughatatlan erőnek / én a legnyugtalanabb erő vagyok akivel eddig találkoztál, / te én vagy és én te vagyok / meg tudnád magyarázni az életünket / sohse bajlódj vele / aki benéz a tükörbe láthat bennünket amint elmegyünk a szemei előtt s kerekeink fölfelé / gurulnak a hegyre / egyszerűbb ez a csodánál.” Jolán-vers a 77 című is. Részlete: „Kiléptem a házból hogy köszöntselek és megdicsérjelek kezeim érintésével / hadd tudja meg mindenki te az én párom vagy feleségem és barátom / nem cicomázlak ruhákkal és nyegle szavakkal ahogyan a nőkhöz általában illik / csak melletted vagyok értelemmel beszélsz hozzám és közösen dolgozunk hogy / gyerekeinkkel együtt könnyebben megélhessünk / nem vagyunk már egészen fiatalok / de állandóan a fiatalok csoportjaiban tartózkodunk / nincs hogy miért féljünk tőlük / vagy miért is félhetnének ők mitőlünk / a végtelenség két pontja között egyszál kötélén vándorolunk / és ott is odahaza vagyunk ahol idegennek néznek bennünket”. A 89 című vers is Jolánról szól: „Alig tudok szólni hozzád – mondod

– mérlegre teszed a szavaim és belenézel a szemeimbe / hogy megremegek előtted / nem szolgálónak születtem fiatal vagyok még a nehéz munkára és szeretnék erős és / egészséges maradni eljövendő gyermekeim részére / mit adjak hát néked hogy megbékélj velem – kérdeztem – kit állítsak melléd hogy ápolja / arcod rózsáit s felborzolt ruháid gondosan rendbehozza / olyan az ember amilyenek az életben megformálódott kezeim hozzá-szoktak a szorításhoz / és szögletesek és mezítelenek a szavaim amik pedig miattad hangzanak föl hogy dicsérjenek / és kedveskedjenek neked / sokszor észrevettem már egészen más az amit kimondok mint amit elgondoltam rólad / hogyan is fejezhetném ki szavakban a két élő kezem érintését / lásd együgyű ember vagyok akit elvadítottak a rossz esztendőök és bizonytalanná tettek / a csalódások / de mit jelent mindez ha mégis azt mondom kedvemre való vagy és nem szeretnék / elveszíteni / szerelem ez vagy gyűlölet nem tudom de hallod az eltévedt nyáját ott jár a téli mezőben ő is / a mi keserveinket bégeti”. A negyvenedik születésnapjára írt versében így jelenik meg Jolán: „Virágos fa az én negyven évem fölébredt madarak ülnek / ágaimon [...] feleségem meleg bor előtt ül vörös fekete mellényében amit / én terveztem / mostoha gyerekeim meg nem írt levelei hevernek szívem / fölött / sötét falak mögött hevernek szegények...” Erre az alkalomra készítette Kassák a *40 év jubéium* „című” önarcképkollázsát, amelynek centrumában az alkotó fényképe, alsó harmadában pedig Major Henrik Simon Jolánt ábrázoló rajza látható: Jolánt két óriási fekete szeme uralja.

Kassák önéletrajzi regényében Jolán iránti érzelmeinek változását az ambivalenciától az elfogadásig az olvasó elé tárja. Csavargóútja kezdetére emlékezve írja, hogy a Bécsbe vivő hajó fedélzetén álmodást látott: „...a házinyúl a Jolán volt csúnya, szalagos kalapban, és csúnyául kancsalítottak a szemei. – Te vagy az? – kérdeztem akaratlanul, és elfordítottam a fejem, hogy ne kelljen látnom. [...] Határozottan csúnya volt ez az asszony. Mi a fene az, ami mégis mindig megmutatja nekem.” Jolán iránti növekvő rokonszenve így jelenik meg az *Egy ember életében*: „...érdekes, hogy mennél hosszabb ideig és mennél távolabb voltam az asszonytól, annál közelebb kerültem hozzá, annál inkább éreztem, hogy a szexuális megkívánásokon túl valami részemre eddig ismeretlen baráti érzések is fűznek hozzá. Részletesen írtam neki mostani életemről, az új dolgokról, s kértem hosszán, hosszszólóan válaszoljon. A leveleiből kitűnt, hogy ő is hozzám hasonlóan vélekedik, a dolgokat, amikről szó volt köztünk, nem látta, de elvi általánosságban, mint szocialista, igazat adott nekem a művészetről vallott nézeteimben. Éreztem, ha ő most mellettem lenne, sokkal könnyebben küzdhetném át magam a materiális akadályokon, és sokkal eredményesebben gyűjthetném össze tapasztalataimat. [...] Száz százalékig csak egyetlen emberre, Jolánra számíthatok. Szellemben és testben nekem való asszony. [...] a volt gyárilány, a vékonyka asszony, aki három gyerekkel a batyujában elhagyta asztalos férjét, mint mondják róla, ő is művész lett. [...] A szemei égő, mélytekintetű szemek, a fogai épek, és egyforma nagyságban állnak egymás mellett, mint a szorosra fűzött gyöngyszemek. [...] Az, hogy egymásé vagyunk, legtökéletesebben az együtt dolgozásunkban fejeződik ki.” Könyve más helyén távolítva, nőkapcsolataira emlékezve így jeleníti meg Jolánt: „Egész fiatalágom lezajlott anélkül, hogy valakinek halálos szerelemmel udvaroltam volna. Így lett az anyém a sápadt szép fiatal asszony is.” Együttélésükről ez olvasható önéletrajzi regényében: „Most egészen jól megvagyunk, részben a szeretőm ő s részben az anyám az anyám mellett. Jólesik, hogy szeret, jobban ízlik a kenyér, ha ő vágja le azt, mintha magam kanyarítanám le magamnak s nyugodalmasabb mellette, az ő karjára hajtott fejével az éjszaka, mintha egyedül kellene aludnom a díványon.”

A feleség halála után adódhat az a szokványos következtetés, hogy az egyedül maradt élettárs letargiába esik, boldogtalan lesz, és felelősnek érzi magát a bekövetkezett tragédiáért. A Jolán öngyilkossága után született Kassák-versek, prózai művek nem büntudatról, hanem megrendültségről tanúskodnak, mint a *Halk kis ballada* című rímes verse is:

„Meghalt az asszony, aki szép volt s akit versben dicsértem én / mondom bizony, meghalt már szegény. / Mint az árva, búsan és sután / egyre sírdogált. Csak sírdogált s letért a földi utakról / örökre egy ünnep délután. // Az enyém volt ő s engemet mint rózsát viselt a kebelén / s maga is egy rózsza volt szegény. / Ki érti meg súlyos bánatát? / Virágot szedett a réteken egy nyárvégi nap alkonyán / aztán sírt és megölte magát.”

Az emlék-Jolán jelenik meg *A hajnal fénytörései* című versében („Szobám falára négy-szeresen vetíted föl árnyad / s óh, a gyereket is az öledben tartod, akit / anélkül, hogy megszületet volna, rég eltemettünk / elkótyavetyéltük vágyainkat”) és a *Mozdulatlanul az időben* című költeményében („Szép szerelmesem, őrizlek magamban holtomig / akár egy csillag ragyogtál előttem az űrben / s most itt állok kifosztottan, felettem az éggel / mely vakon didereg és hullatja rám terheit. // Csillag voltál bizony, mezítelenül fürödtem / hajnali fényeidben s telhetetlen csodáltam / nagy fekete szemeid és a mozdulatokat / melyek önfeledten mutatták fehér vállaid. // Messze vagy már s utánad cseng fájdalom éneke / nem panaszlón, inkább fennen hivalkodva véled / aki a jó és rossz fölé emeled életem / s aki figyelte vergődő szívemet a csöndben.”).

A *Kulisszák nélkül* című elbeszélése egy öngyilkos asszonyról szól, akinek sorsa kísértetiesen emlékeztet Jolánéra. „Nagyon magába zárt sors volt az övé, és mindvégig magányos lélek maradt. Olyan elszántsággal indult el az útjára, mint a vakmerő, szenvedélyes hegymászók, azután fönt, mikor azt hitte, célhoz ért, megnyílt előtte egy kapu s ő vakon belezuhant az űrbe. Tizenhat éves korban ment először férjhez és huszonhét éves volt, mikor három gyerekkel az ölében hátat fordított a családi otthonnak, hogy új ember mellett új életet kezdjen. Életük közös művén dolgoztak közös erőfeszítéssel, s közben felnőttek mellettük a gyerekek, megtestesedtek és kivirultak, mint az élősdiek az ősi fa törzsén. Szült és táplált, s aztán betelt a mérték, és véget vetett az életének. A keresztfáján látni fogják majd, hogy elmúlt ötven éves.” Jolán 53 évesen lett öngyilkos.

„Ma van a halottak napja – olvasható Kassák öregkori naplójában, a *Szénaboglya*ban –, minden jó érzéssel azok felé fordulok én is, akik elmentek tőlem, akiket, azt hiszem, nem feledhetek el soha. Előveszem verseskönyveimet, és kikeresem belőlük azt a néhány sort, amit feleségem halála után írtam. Magasztalva és siratva őt.” Ez a fentebb már idézett *Halk kis ballada*, amelynek második része a halála előtt négy évvel, hetvenhat éves korában írt gyászverse, a *Rekviem egy asszonyért* végére is bekerült. A rekviem Simon Jolánról, kettejük együtt töltött éveiről szól. A hosszú költemény közepe táján megjelenik a költő anyja is. Kassák mintegy észrevétlenül egymásba fonja a két anyaiságot: a társét és a szülőanyját. Hosszú verse a *Ló meghal a madarak kirepülnek* életrajzi vers időbeli folytatása, amely, mint fentebb láttuk, Jolánnal indul. 1922-ben néhány évvel több, mint tíz év telt el a megjelenített életszakasz verssé formálása óta, itt megismerkedtük idejét tekintve csaknem fél évszázad, de Jolán halála után is elmúlt már huszonöt év. Tárgyilagos, önkritikus és szeretetteljes hangú életúttrajz a *Rekviem egy asszonyért*. Így kezdődik: „Ő halt meg akit nagyon szerettem / igaz hogy / sosem vallottam meg neki. / Akkor csak a barátja voltam. / Egy másik férfival élt / három gyereke hites apjával. / Mindössze huszonkétéves / s a három gyerek mint a szegénység sápadt virágai. / Egyik még az anyja tejen nevelődött / esténként nagyanyjuk mosdatta le őket / a zománcát vesztett / zebracsíkos lavórban. [...] Ott csetlettem-botlottam közöttük / aztán én lettem egyetlen férfi a házban / a másik mintha füstté vált volna / többé sose láttuk. / 1910 / kemény télidő / sovány ígéretetek / és egy ajtó / amit nem tudtam becsukni.” A folytatás Kassák fejlődéstörténete, önábrázolása, amely közös életük leírásába vált át. Az egy versoldal kihagyása utáni részt idézem: „Már tudtam / horgonyaimat a tenger mélyére vetettem / íme hát a sajkát / amit álmaim fénypontjaiból készítettem / semmi baj nem érheti / mert én magam vagyok a tenger / felette az ég / rajta az ezüstporral behintett / tejút is én vagyok. / Félttem a haláltól / s nagyobb biztonságban éltem minden halandónál / oldalamon már az asszonnyal

/ aki elhagyta értem három gyermekét. / Nálunk senki nem lehet boldogabb / mondtam őszintén és meghittén / s mégis ha megcsókoltuk egymást / a bűnösök szomorúsága / összeszorította torkunkat. [...] Boldogan szavalta verseimet / gesztusok és szenvedő grimaszok nélkül / úgy ahogyan a napvilágban kiteljesedtek / és én láttam őt a színpadon / Maeterlinck / Szent Antal csodájában. [...] Láttam őt és nagyon szerettem / és ekkor született egy versem / az éjszaka drapériái közt anyámat idéztem meg [...] Anyám és feleségem egyazon alagúton át / indultak a hajnal kapui felé / én lámpással a kezemben / haladtam előttem [...] Megkínzottak és meggyalázottak lettünk / mint Dosztojevszkij regényalakjai. / Feleségem volt az én áldozatkész kis Szonjám / aki elkísért pokoljárásomban [...] Fogadalmaink hínárjába gabalyodtunk / de ismét kitörtünk / folytattuk azt amit nem akartunk folytatni / és mi mást tehetnénk / megöleljük egymást / a jobb remények szédületében. [...] Valami féreg rághatta szívünket / vagy talán a láthatatlan angyal / úzótt bennünket láthatatlan kardjával / nagy sötétségeken át / az irreális térben. [...] Milyen kegyetlenül egyedül lennék / ha az asszony nem menetelne oldalamon. / Végtelen hála / és dicséret / a szerelemért. / Olyan volt ő / mint a jótétemény maga / mint egy virágos kert illata / mint az a valótlan kéz / amely olykor olykor / mély álomba merített / mint az az ajándék / amit nem kértem soha / és boldoggá tett ha megérkezett. / Mindenét megkívántam / és mindenét nekem adta. / Aztán elindult a hosszú magányos útra. / Ki tudja hol járhat most / átokverte tájakon bolyong tán / vagy éppen a paradicsomkert kapujában áll / bebocsájtásra várakozón / vagy a legmagasabb hegy csúcsán ül / és kedves szoprán hangján énekel / vagy talán igazánból már nincs sehol / elvesztette súlyát / átlátszóvá vált mint a levegő / s csak a szörnyű kis ballada őrzi emlékét [...] Karácsony éjszakája van // Szólnak a harangok.”

Méltó emlékezők ezek egy olyan egyenrangú társra, akit Kassák azzal becsült meg, hogy elhunyt társát saját világú és sorsú egyéniségnek látta.

A megélt kapcsolat

A huszadik század első évtizedének végén két merész gondolkodású, egymást inspirálni és támogatni képes ember talált egymásra, két erős, önálló, szabad egyéniség kötötte össze sorsát. Az első közös évek tapogatódzásai után eljutottak odáig, hogy nyíltak, őszinték tudtak lenni egymáshoz, maradéktalanul megbíztak egymásban.

Az ambiciózus Jolán Kassákhhoz hasonlóan alacsony sorból küzdötte fel magát. Teherbe esve tizenhét évesen ment férjhez, s kétéves időközökkel három gyermeket szült. Férjétől elhidegült. (A válásra, amelyet elhagyott férje kezdeményezett, 1922-ben került sor. Kassákkal hat évvel később kötött polgári házasságot. Ekkor már csaknem két évtizede éltek együtt.) Jolán nehezen találta meg az őt kielégítő önkifejezési formát. Szerette a verseket, s maga is próbálkozott versírással, modellt állt festőknek, rajzolni is tanult, színeszi terveket dédelgetett, színiiskolába járt, s végül a színészet, az előadó-művészet vált évekre hivatásává. Gyári munkaslányként szakszervezeti egyletekben keresett művelődési lehetőséget és társaságot, társat. Kassákkal az újpesti munkásegyletben ismerkedett meg. Nagyné Simon Jolán huszonnégy éves volt ekkor, Kassák pedig huszonkettő. Jolán vonzó egyéniség lehetett. Ujja köré csavarta a férfiakat. Már barátkozott Kassákkal, amikor a Kassákhöz hasonlóan nála szintén fiatalabb kedvesével is tartotta a kapcsolatot. Jolán tesztelte a beléhabarodott fiút: verseket küldött neki, és véleményét kérte róluk, ami zavarba hozta az ókécskei malomban pár hónapos kiségitő könyvelői álláshoz jutott szerelmét.

Kassák és Jolán gyakori személyes találkozását levelezés váltotta fel, miután Kassák társával európai csavargóútra indult. Jolán ekkorra már szakított előző kedvesével, de a társaságát keresők között nem talált olyanra, aki összemérhető lett volna a távollétében

egyre inkább felértékelődő Kassákkal. Első levelei egyikében, amelynek megszólította nem csupán Kassák, hanem a vele akkor még együtt vándorló Gödrös, Jolán nyíltan vállalja érzelmeit. Ír Kassákba szerelmesedéséről, s próbál a férfiban is hasonló érzéseket kelteni. „És az tetszik benned – írja –, az a frázis nélküli őszinteség. Ami a csokolódzásod illeti, hát bizony, én se volnék ellene.” Visszaemlékezik együttlétükre: „Juj, milyen kín és milyen jó az.” Bizonygatja, hogy már csak Kassák érdekli. (Jolán és Kassák levelei a PIM-hez tartozó Kassák Múzeumban található, ezért a további levéldíszetek lelőhelyét külön nem adom meg.)

Jolán 1909. szeptemberi levelében olvasható, hogy tüdőbaja miatt többször került kórházba, és nem tudja „Kasi” ügyeit intézni. (Itt még felváltva használja a Lajos és a Kasi megszólítást.) „Arról pedig ne panaszkodj fiam, hogy te elhagyatott vagy, mert amióta itt fekszem, még a kutya sem nézett felém. Még egy rongyos istenem sincs, akihez folyamodom. Te legalább versekbe öntöd az érzéseid, de én még ahhoz is hatókor vagyok. Igaz, nagyon tetszik az első versed. [...] Szemmel láthatólag erősödsz, fiú. Igaz, hogy szerénytelenség tőlem, hogy a te verseidről kritikát mondok, de azt hiszem, meg fogsz bocsájtani nekem ezért. Igaz?” Négy évvel később évődő levélben festői ambíciója kapcsán írja: „Vagy nekem ahhoz nincs jogom? Ilyen rongyos kezdőcskének. Majd ha olyan híres festő leszek, amilyen író te vagy... [...] A gúnyjaid nemes érzéseim nem sértik.” „Én kis Kasim, szép soraid elolvastam” – írja egy másik levélben, amelyben felrója a ritmushibákat, de hozzáteszi: a vers tartalma „mindent megbocsájtott”. A levél vége: „Szervusz fiacskám, csókollak. Jolán”.

Viszonyuk alakulásában voltak kisebb törések. Kassák furcsállotta Jolán szerelmi lánkolását, s ha szerelmet nem is, testi vonzalmat érzett iránta. Jolán – mint leveleiből tudható – anyáskodott Kassák fölött, véleményezte Kassák verseit, mintha ezzel is magához szerette volna láncolni őt. A nők „szakmai” véleményére nemigen adó, konzervatív családi neveltetésű Kassákból olykor ingerültséget váltott ki a nem túl gyakori kioktató hangnem és Jolán „rámenőssége”. Megismerkedésükkor Jolán életkorban, élettapasztalatban Kassák felett állt. Kapcsolatuk kezdetén a férfi sokat kapott tőle. Az asszony számos mozgalmi, munkásművelődési vonatkozásban tájékozottabb volt nála, s ismerőseinek, barátainak köre is bővebb volt, mint az övé. Kassák nem akart kiszolgáltatott lenni, de kapcsolatuk kezdeti szakaszában még nem volt képes arra, hogy ne függjön Jolántól, hogy ne szoruljon rá. Ahogy sorra jelentek meg csavargóúttjáról küldött versei Magyarországon – többnyire Jolán közvetítésének köszönhetően –, egyre rokonszenvesebbnek találta az asszonyt. Jolánból az őt mindenben támogató testi-lelki társ lett. Ahogy Kassák egyre tanultabbá, tapasztaltabbá vált, viszonyuk is megváltozott. Jolán alárendelte magát Kassáknak, aki hálásan fogadta és el is várta az asszony odaadását, önkéntes szolgálatait. A kettejük közötti kezdeti feszültség megszűnt, az olykor labilis viszony fokozatosan szilárdnak tűnő kapcsolattá változott.

Ahogy Kassák biztossá vált alkotói önkiteljesítésében, már nem érezte szükségét társa tanácsainak, s feltehetően nem is értett velük mindig egyet. Műértésben, műveltségben egyre inkább túlhaladta Jolánt, aki nem volt képes a hozzá hasonló színvonalú és elismertségű alkotói teljesítményre. Feltékenységén sem tudott úrrá lenni. Kassáktól idegen volt a feltékenységérzés, talán azért is, mert ő magába a teremtésbe, az alkotásba volt „szerelmes”, és a barátság, a testi vágyak – Jolánnal ellentétben – számára másodlagosnak tündek. Jolánt bizonytalanságérzés kínozta. „Nem tudom, mi lett velem, de olyan nyugtalanságot érzek, amit még eddig soha. Mintha elvesztél volna nekem, vagy ilyesmi. Lehet, hogy egy álmom utóhatása az egész, mert az éjjel azt álmodtam, mintha kint lettem volna [a kórházból], s vártalak volna téged. Te jöttél is felém, de nem néztél rám, hanem tovább mentél, és én vártalak. [...] Persze megint elkezdtem a sírást, és mire felébredtem, örült szívdobogásom lett. Te most azt mondod erre, hogy már megint kicsinyeskedem. Nincs

igazad, és pedig azért, mert te, mint annyiszor is már, nem veszed tekintetbe az érzéseket.” Szinte könyörög Kassáknak, hogy nyugtassa meg: „mert irtó rossz hangulatom van. Oly ideges lettem, hogy brómot szedek. Ma is vártalak, de nem jöttél” – írja. Jolán bizonytalanságérzése összefüggött saját korlátai felismerésével, amit származása, neveltetése rovására is írt, s amiken Kassák – vele ellentétben – egyre inkább túl tudott kerülni. A „gyerekszobaműveltség – vallja segélykérően és bizakodóan Kassáknak – talán az egyetlen, amit sohasem lehet megszerezni. Közvetlen és egyszerű, magától értetődő föllépést nem lehet utólagosan pótolni. Én csak azt tudom megtanulni, hogy szerepeim hogy viselkedjenek, magam azonban *sohasem* tudtam viselkedni. Legnehezebb megtanulni az élet mellékes útjait, azt, aminek a tulajdonképpeni életünkhöz, a hivatásunkhoz semmi köze. S a legkegyetlenebb megcsúfolása az embernek, hogy tetteiben nem bír a lelke magaslatán maradni. Csoda-e, ha az életem csodának tartom? Nem csoda-e az én életem folyása? Tízéves koromban kerültem ki a szülői házból egy kis szoknyában és mezítláb, a kenyerem úgy kerestem meg, hogy ujjaim, füleim befagytak a hajnali hólapátolásban. Éjjel pedig a patkányok rágták le a hajam a levegőtlen kuckómban. És mégis átküzdöttem magam, fölfelé, mindig fölfelé, a világosság felé. A fénynek egy szikrája benne égett a lelkemben, s ez vezetett. És mentem előre, az első betűtől kezdve egyedül! Senki soha nem segített, sohasem buzdított. Ellenkezőleg: mindenki, aki hozzám ért, taszított vissza – a sötétség felé. És én másztam és kapaszkodtam, és följutottam a fénybe.” A levél folytatása, bár erőltetetten magasztosnak tűnik, Jolán sorsának – öngyilkosságának – ismeretében összeszorul az olvasó szíve: „Az élet rejtelmes törvényszerűsége folytán a dolgok úgy végződnek, ahogy elkezdődtek. A homály, amely bölcsönket földte, borítja be nemsokára halálos ágyamat is.”

Kapcsolatukat beárnyékolta Jolán gyerekeinek sorsa. Amikor megismerkedtek, a gyerekek hat-, négy- és kétévesek voltak, s Jolán édesanyja gondoskodott róluk. Jolán kereste helyét az életben, és szerelmes volt Kassákba. Azért sem tudta ellátni az anyaszerepet, mert sokat betegeskedett, hónapokig volt kórházban. 1914-ben két kislányát apácákhoz adta bentlakásos iskolába, ahol Piroska és Eti öt évet töltöttek. Ez valamennyiüknek életre szóló traumát okozott.

Kassák pályájának kibontakozó szakasza, amelybe beleértendő írásainak egyre nagyobb számú megjelenése, *A Tett* szerkesztése, forradalmi utópiájának kiteljesedése, lázadó, fiatal híveinek bővülő köre, művészeti és társadalmi aktivitása, közös életük problémamentes időszaka lett. Bár Jolán továbbra is Kassák legfőbb segítőtje maradt mindennapi alkotói és mozgalmi ügyei intézésében, saját önmegvalósítói, önkiteljesítói vágyait sem adta fel. Már nem festő, hanem színész akart lenni. Az 1918–19-es forradalmi időkben ehhez kedvezőbbek is voltak a feltételek, mint a háború éveiben. A Tanácsköztársaság bukása után Kassák emigrációba kényszerült. Az új hatalom szemében veszélytelennek látszó Jolán sokat segített abban, hogy Kassák Bécsben is megvalósíthassa alkotói vágyait, aminek nem elhanyagolható része volt a mindennapi létfenntartás feltételeinek megteremtése és a Kassák terveinek megvalósulását elősegítő kapcsolattartás Bécs és Budapest között. 1926-os hazatelepülésükig viszonylag sokszor voltak távol egymástól: Kassák Bécsben alkotott, szervezett, Jolán pedig rendszeresen Budapestre utazva teljesítette Kassák alkotó munkájával kapcsolatos kívánságait.

Jolán 1920 elején írt levele társa kínzó hiányáról tanúskodik: „Asszonykádra gondolsz? Én minden éjjel rólad álmodom. Mindég olyan sápadtnak látlak, és mintha már hazajöttél volna. És én sírok, hogy minek jöttél. És amikor fölébredek végre, nagyon fáradt és verejtékes vagyok.” Az örömmel végzett tevékenység azonban testileg-lelkileg is nagyon megviselte Jolánt, s olykor le is döntötte a lábáról. „Kedves Kasi, szegény Mutter legnagyobb kétségbeesésére megint olyan rosszul lettem, hogy két napot feküdnöm kellett. Jaj, jaj, mondta, csak itt ne haljon meg. Persze ő azt hitte, hogy én mindjárt meghalok,

nem ismer még a naiv asszony (úgy, mint te), hogy engem baltával sem lehet agyonütni”; „Kedves Kasi, leveled, te nem is tudod, milyen jót tett nekem. Úgy el voltam keseredve, hogy azt neked szégyellném elmondani, mert te engem azért nagyon lenéznél. S mikor ma megkaptam a leveled és elolvastam, a Mutter azt hitte, hogy megbolondultam, mert a szó szoros értelmében egyszerre elkezdtem sírni és nevetni. Mert az a kétségbeesés, ami jó ideje bennem volt, itt most úgy elővett, hogy sehogy se tudtam tőle szabadulni. Nem voltál itt mellettem, aki azt a jó széles paraszti tenyerét rám teszi, és attól az életjedelem mindjárt megszűnik. Te most engem megint kinevetsz, és szentimentálisnak mondasz, de nekem most erre szükségem van, hogy ezt most neked is leírjam. Itt nagyon egyedül vagyok. És én nem tudok olyan erős lenni, mint te. Emberiszonyomon végre erőt veszek, és mindenkivel, akivel szükséges, összejövök. Mert ugye mégsem azért jöttem ide, hogy napokig a Mutter sezlónját koptassam”; „Drága szép szemecském! [...] Körülbelül túl vagyok a bajokon – vasárnaptól péntekig feküdtem éjjel-nappali idegrázással.”

Kassák emigrálása után pár hónappal Jolán is Bécsbe költözött, s vitte gyerekeit is. A két lány rövid időre holland nevelőszülőkhöz került, majd igen szűkös körülmények között együtt élt a család. Amikor Jolán Budapesten intézte az ügyeket, Kassákra maradt mostohagyerekei felügyelete. „A gyerekek nagyon lusták – írja Jolánnak –, sokat veszekszem velük, de különben jól vannak.”; „Az Eti tegnaptól torokgyulladásban van. Lázás. Hideg borogatást adok neki”. Jolán levélben próbálta Budapestről családjá bécsi tagjait instruálni: „Pruclicska, azért ne haragudj rám. Lehet, hogy jó pesztonka vagy, de főzni nem tudsz. És áldjon meg az isten benneteket, miért vagytok fönn olyan későig? [...] megint úgy el vagytok rugaszkodva, megüt a guta. Már előre esz a méreg. [...] Azt megmondom neked, nehogy valami kutya dolgot elkövess, mert akkor jaj az életednek, ha hazamegyek”; „Gyerekek, a tatának szót fogadjatok! Ne veszekedjete. Rudival [Jolán középső gyermeke] mi van? Még dolgozik? Etká, légy ügyes”; „Erősen, sokszor csókol asszonykád. [...] Eti [Jolán legkisebb gyermeke] boszorkány, jól bánj a tatával!”; „Drága angyalom, nagyon hiányoztok nekem, legyetek békességben és ne felejtsetek el engem. Ebben a pillanatban beszéltem Tóth Árpáddal, a Nyugat antológiába szeretne az utóbbi verseidből. Dolgaid odaadtam neki elolvasni. Holnap Szabó Lőrincet is magával hozza, vele akar rólad íratni.”

Jolán egyre jobban élvezte a Hermész-szerepet: ingajáratban Bécs és Budapest között menedzselte 1918–19-es közszereplése miatt emigrációba kényszerült férjét. Ő volt a kapcsolattartó a két főváros számukra fontos emberei és Kassák között. Igyekezett kapcsolatokat építeni: elvitte Kassák kéziratait a különböző lapokhoz, műveit a potenciális kritikuskokhoz; nyomdákkal, kiadókkal tárgyalt, pénzt, élelmet szerzett. Olykor vitriolos hangon számolt be a Kassákot érdeklő konkurens avantgárd budapesti rendezvényekről, egykori munkatársaival is kapcsolatos kulturális eseményekről. Emellett saját karrierjét is építgette: szerepelt színházi mellékszerepekben, műsoros esteken, osztrák némafilmekben, s olykor pénzkeresési célból modellt is ült. Műsoros esteken Kassák verseit is szavalta Budapesten és Bécsben egyaránt. Előadóművészete, szavalási módja nem váltott ki egyértelmű tetszést.

Simon Jolán saját pályájára vonatkozó tervei, önmegvalósító próbálkozásai egyre inkább háttérbe szorultak, s a helyüket fokozatosan átvette Kassák munkájának segítése. Kassák rendelkezései sokasodtak: „A német kritikákra nagyon vigyázz!!!!”; „A Nyugatnál ügyesen dolgozz.”; „Hevesy lapját ne felejtsd el elküldeni, az utóbbi Magyar Írásokat sem kaptam meg. Ezekre is kíváncsi lennék. No, egyelőre nincs több rendelkezésem.”; „Beszélj a *Ma Este* [színházi lap] embereivel, hát[ha] lehetne ott valamit csinálni. Nem-e lehetne ott rólam egy cikket elhelyezni 1-2 verssel és 1-2 képpel. Kérdezd meg a Nyugatnál nem-e közölnének tőlem egy cikket ezen a címen: Halott-e az új művészet? No de nem adok több megbízást. Mi van a szobrokkal és skatulyákkal, ezeket se hanyagold el! Írjál gyakran.”;

„Vigyázz, hogy minden pontos legyen. A klisék [a visszaküldött képlenyomatoké] ne legyenek átnyomva. [...] Ezenkívül a hét szentséges Istenét neki, miért nem válaszolsz pontosan a leveleimbe feladott kérdéseimre?"; „Hogy téged a nyomdász be akar csapni, az rendben van, de hogy te ezt nem vetted észre, az kétségbe ejtő. [...] kérj magadnak egy levonatot és ezek után az oldalak után csinálj egy revíziót, vagyis nézz utána, hogy pontról pontra minden ki legyen korrigálva, amit én itt megjelöltem. Nagyon kár lenne minden sajtóhibáért.”; „Nem értem a vigyázatlanágodat. Hiszen olyan pontosan írok meg mindent.”; „Derék aszszony vagy. Csak most már vigyázz, hogy a többi része, az adminisztráció is jól sikerüljön.”; „Kezdel egész okos nő lenni, csak szorgalmazd, hogy minél előbb be is váltsák ígéretüket [írjanak kritikát Kassák könyveiről]. Írj ÍRJ ÍRJ Szervusz, Kasi”; „Kérlek, írj, még nem kaptam tőled egy becsületes levelet. Mindenről értesíts.” Elégedetlenségét sem rejtette véka alá: „Te tudsz énrám panaszkodni, hogy rendetlenül írok, bizonyos dolgokra már hetek óta nem tudok tőled választ kapni. Elhiszem, hogy jól illik neked a sopánkodásod, de viszont hidd el te is, hogy nekem sincs itt valami isteni jó dolgom.”

Kassák fáradhatatlan volt szellemi hazatérésének előkészítésében, s ehhez Jolán volt a legnagyobb segítségére. A *Tisztaság könyve* népszerűsítése érdekében így instruíta Jolánt: „nagyon fontos lenne, hogy a kritikát jól megszervezd. Az *Est lapok* sokat jelentenek. A Színházi Élet is esetleg fényképpel. A kurzuslapokat sem kell kizárni. Egy-két nagyobb vidéki laphoz is kell küldeni. [...] Ezeknek a pontos címét ott kell meg tudnod. [...] De csak a jobb vidéki lapoknak kell küldeni. A Nyugatot ne engedd kibújni a kritika alól.” Jolán örömmel teljesítette férje kéréseit, s büszke volt Kassák érvényesülését elősegítő szervezői, közvetítői, megbízotti szerepére. Élvezte, hogy erősen kritikus véleményét mindenről és mindenkiről kertelés nélkül kifejthette a hozzá hasonlóan másokról sarkítottan fogalmazó társának. Jolán 1924-ben írta Kassáknak: „voltam Kádár Béla képeit megnézni, a képek nagy részben Chagall-hatás alatt vannak festve. Scheiber [Hugó] legutóbbi képeit is láttam, az expresszionizmus külsőségeivel vannak spékelve.” Kassák egyik vele szembekerült munkatársát, Tamás Aladárt, aki Kassák egykori munkatársából ideológiai nézeteltérései miatt Kassák ellensége lett, Jolán „ronda gyáva szar alaknak” titulálta, Palasovszky Ödön avantgárd költőről pedig így vélekedett: „ronda nyavalygásától kifordul az ember gyomra”. Bortnyik Sándor prospektustervéről ezt írta Kassáknak: „kis szarocskák”. Jolán az 1924-es *Álláspont*hoz hasonlóan politikai jellegű röpirat írására buzdította 1926-ban az emigrációt feladni készülő Kassákot: „Az itteni [budapesti] sok hülye rózsaszínű és halványkék színű cikkekkkel szemben a te határozott álláspontod le kell szögezni.” Évődve sürgeti társát: „mielőtt innen elutazok, jó lenne a Népszavának eladni valamit. Mert most lehet. Csak dolgozz, kuli! Eleget henyéltél!” Olykor Kassákkal szembeni véleményét sem rejtette véka alá: „Szerettem volna tudni, hogy vajon te doppingoltad Nádast arra, hogy az *Isé*kkal találkozzon és őket hasznosan inspirálja? Bizony ügyetlen dolognak tartom azt, hogy mi akár avval segítsük őket, hogy dolgainkat közlésre adjuk nekik, akár avval, hogy praktikus tanáccsal elássuk. Ezt a dilettantizmust nem kéne táplálni, van itt ezen kívül is elég.” Vajon Jolán kritikája hat(hat)ott-e Kassákra?

Jolánt a Kassákkal kialakult partneri – szellemi és testi – viszony magabiztossá, elégedetté tette. 1926 tavaszán írta Budapestről Bécsbe: „szegény Kasikám, nem vagy irigylésre méltó! Itt ugyan nem kell fölkötnöd a nyakkendőd, hogy valaki művésszel birokra kelhess. Sivatag ez, fiam! De még se, sakálok ordításától van tele a levegő.”; „Itt tudod, fiam, hajszálnyira olyan a művészi élet, mint a politikai élet. Gyökeréig rothadt [...] itt változást művészetben csak egy teljes rendszerváltozás hozhat”.

Kassáknak 1926-os hazatérése után számos alkotói nehézséggel kellett megküzdenie. Nem csupán a politikai-szellemi légkör nem kedvezett a bécsi vonal folytatásának, hanem kapcsolatait is újjá kellett szerveznie. Ki kellett találnia azt is, hogyan találjon formát egymástól egyre inkább elváló alkotói és közéleti-mozgalmi elképzeléseinek. A váltás kínjait

idegei megszenvedték, s Jolán volt az, aki a maga anyás, gondoskodó és olykor ügyetlen módján próbálta vigasztalni Kassákot, akinek egyre inkább nem tanácsra, hanem olyan társra volt szüksége, aki feltétel nélkül mellette áll: meghallgatja őt, s teljesíti kívánságait. Jolán érezte ezt, de a vigasztaláson túl mélyebben és hatékonyabban szeretne volna Kassák sorsának alakulását befolyásolni, s talán félre is értette azt a hatást, amit Kassákra tenni vél, miközben nem győzte hangsúlyozni Kassák üdvös szerepét saját életében. „A te bajodon nem lehet, nem kell segíteni – írja társának 1927 tavaszán –, mert azt te úgyis kiforrod majd magadból, mint ahogy a tűz kiforja magából a felesleges salakot. Te egyedül vagy, Kasi, mint egy jegenyefa, társak nélkül, ezt néha fájdalmasan érzed, mint ahogy a jegenyefa is érzi, de ez egyben a te erődöt is jelenti, mert a társak közelsége nem korcsosíthatja el a te magasra, egyenesre növéseidet, mint ahogy a jegenyefával is így történik. És most először, mióta együtt vagyunk, most először támadtak kétségeim, hátha én követtem el hibát, nem tudom, hol, hogy te érzelmileg ide fejlődöttél. Jól értsd meg, nem *művészileg*, hanem *érzelmileg*. [...] Talán az én puhaságom tett téged olyan érzékennyé az emberek[kel], dolgokkal szemben. Talán ha én olyan becsületes, de ridegebb asszony lettem volna, akkor te esetleg megmaradtál volna alapjában jó, de azért nyers, szívesen verekedő embernek, és így könnyebben is tudtad volna elviselni ezt az itthoni egész szemétdomb atmoszférát. [...] az én egész mostani lényem a te lényed fejlesztette, csiszolta ilyenné. Hát akkor hol is lehet a hiba? Azt hiszem, két dologról lehet szó. Vagy az, hogy ez a hazajövedeled reakciója, vagy az egész irodalmi irányodnak megváltozását jelenti. És ha e közül a kettő közül valamelyik, akkor nem olyan tragikus a baj, mert az elsónél társaságot változtatsz vagy életmódot, a másodiknál meg csinálod azt, amit meg kell csinálnod. Mert ugye, ha nem tudnál már többé írni, nem szomoríthat, hiszen nincs mit írnod. Ha pedig másképpen fogod írásban kifejezni magad, mint eddig, az nem baj, mert úgy írsz, ahogy jól esik. Kérlek, ne haragudj, hogy ennyi butaságot írtam össze. És olyanokat írok, amit te sokkal jobban tudsz, mint én.”

Hazatelepülésük után életük igen szegényes keretei lényegében nem változtak. Jolán viszonylag gyakran volt távol: előadóművészként lépett fel, a könyv- és folyóirat-terjesztést végezte, olykor néhány napos pihenésre is próbált időt szakítani. A vidéken szereplő Jolánnak írja Kassák: „Mi itt eléggé sokat dolgozunk. Egy-két [mostohalányai hímezte] mellényt el is adtunk, és még lennének rendelések. De így azért nagyon nehéz nekem ez a munka. Néha egészen elvadul a helyzet. Kordában, kötőféken kell magam tartanom. De tartom abban a reményben, hogy nemsoká átveszed a hivatást, te anya vagy, és mindezt jobban megérdemled, mint én. [...] Én magam, ahogyan azt elrendelted, olyan szelíden élek, mint a hal a parton. A csemetéiddel sincs baj – egyelőre a mutter is jár rendesen. Úgy spórol, hogy már biztatni kell az ellenkezőjére.” Kapcsolatuk továbbra is szereteten és bizalmon alapult. Kassák az ügyeit is intéző feleség távolléte miatti hiányérzetét taglaló levelére válaszolva írja Jolán: „Kedves Kaski! Te majomka! [...] Sokat álmodom otthonról meg rólad. Látod, te disznó! Hát csak erre kellett ez az egész, hogy az ember így vacakoljon utánad. [...] Szemecském! Írj sokat! És mindenről. A rezsót még nem szerelték át? [...] Csókol Asszonykád.” Kassák pedig így ír: „Te hogy vagy? Örülök neki, hogy állítólag jól érzed magad. Rád fér egy kis komoly pihenés. Én, isten bizony, nagyon szolidan pislogok, ippencsak hogy élek. Általában korábban járok haza, mint szoktam. Úgy látom, nem lenne könnyű dolog beleszokni az agglegény életbe. Jobban rendben vagyok, ha te is itt » csacsogsz« mellettem. De most már abba hagyom, mert még udvarolni kezdenék.” Meg így: „Fontos lenne, hogy kipihend magad. Itthon aztán felkötheted a nyakkendőt – valami komoly munkába kell majd kezdenünk, ha nem akarunk télen befagyni [...] Egyél. Napozz. Aludj. Szervusz Kasi.” Olykor évődik is: „Úgy látszik, megfordult a szerep, most te rendelkezel velem mindenben. De nekem nem olyan könnyű ezt teljesíteni: semmit se tudok, hol van, és hogyan lehet hozzájutni. De azért mégsem vagyok használhatatlanul

ügyetlen. Amit eddig kiróttál, elintéztem. Csak aztán el ne kapasd magad." S pár évvel később írja Kassák Jolánnak: „Vigyázz magadra, nehogy agyonstrapálódj. Hiszen még itt is szükség lesz rád egy és más dolgokban. Valósággal hülye vagyok így egyedül. Még csak dumálnom sincs kivel. És egyáltalán nincs Cicu és egyebek. De azért ne bízd el magad. Majdcsak kibírom a két hetet is.” Van olyan levele is, amelyet mintha az alkalmazottját eligazító és megdicsérő munkaadó vetett volna papírra: „Írjál és készülj hazafelé. A száz előfizető összehozása derék munka volt. No látod, ami megérdemli az elismerést, azt én is elismerem.”; „Ne feledkezz meg arról az orosz zsidó fogorvosról, akiről már írtam.”; „Nézz meg minden megnézhető [Miskolcon], de *persze nem pénzért*. A miskolci száz előfizetőről ne feledkezz meg. Viszont Szegedet se hagyd nagyon szegényben. Csókollak. Szervusz Kasi.”

A szociáldemokrata párt miskolci Ady-estjéről írja Jolán Kassáknak: „A Korona nagytermében zsúfolt ház volt, 1400 ember. Persze a zsidóság és a prolik. Keresztény úri osztályból gyéren.” A közönség polgári részének, jegyzi meg levelében Jolán, az tetszett, ami neki. Jolán ekkorra már messze került a kultúra iránt érdeklődő munkások esztétikai ízlésétől.

Kassák olyan társra lelt Jolánban, akinek kitérülközhatott, s abban is biztos lehetett, hogy nála mindig megértésre talál. Intranszigienciáját azonban ilyen esetekben is szinte megszállott makacssággal védte. „Van valami igazság abban – írja Jolánnak –, hogy az ötvenéves jubileumom [1937] óta ment el kicsit a kedvem az élettől. Mondom, ebben az észrevételemben van valami igazság, de mégsem egészen így áll az ügy. S ha néha azt hiszem, majdcsak kiheverem a mai állapotomat, a következő órában vagy napon megint nagyon reménytelennek látom, mit és hogyan is kellene csinálnom a dolgaimat, hogy egyensúlyba kerüljek magammal. Hiába, amennyi sokat használtál nekem egy életen át azzal, hogy magad is erős voltál, annyira sokat ártottál azzal, hogy néhány hétig gyöngö voltál. Szóval már beszéltem erről, de nem hitted el, valószínű, hogy így leírva még kevésbé tudok rávilágítani a dolog lényegére. Amint látom, nagyon helyesen óvakodtam én mindig mindenféle komolyabb megrázkódtatástól, mintha előérzetem lett volna, hogy az én erőm sokkal érzékenyebb alkatú, semhogy a súlyosabb próbákat is ki tudná állni. Emlékezz rá, milyen szörnyen hatottak rám évekkal ezelőtt is, ha például a Mutter az Ilonáról [Kassák húgának törvénytelen gyermeke, akit Mariska tizenöt évesen szült] kezdett beszélni, soha nem mertem veled elmenni a szegényekhez [Jolán szociális munkásként dolgozott], s még néhány példát felhozhatnék, ugyanúgy nem bírtam el, ha te gyűlölettel beszéltél valakiről, s nem is tudom pontosabban elmondani, hogy hogyan hatottak rám az utóbbi hónapok gyötrelmei, illetve hogy hogyan hatott rám a te viselkedésed. Hidd el, hogy most ezt a levelet írom, minden porcikám fáj az idegességtől, valamiféle olyan megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan rémületet keltettél fel bennem, ami hiábavalónak láttat velem minden további erőfeszítést, s majdnem azt mondhatnám, hiábavalónak láttatja velem az életemet. [...] Mint általában az anyám és rokonaim, barátaim és olvasóim félreértettek, te is félreértettél, félremagyaráztál és igazságtalanul bíraskodsz felettem. Úgy látszik, a többiektől kevésbé vettem komolyan a dolgot, mint tőled, és íme, ez az én gyöngösem. Olyan nagy gyöngöseség ez, hogy nem tudok miatta tollat fogni a kezembe. [...] A szokások mechanizmusa visz magával, különben legjobb szeretnék lefeküdni és örökre elaludni, vagy elmenni valahová, de hová is mehetnék önmagam elől. Mert nem az emberekkel van bajom, hanem önmagammal, akit magára riasztottak, és nincsen megalégedve önmagával. Valamikor és valahol eltévedtem, s csak most vettem ezt észre, úgy érzem, elég későn. Szinte mániámmá válik az a gondolatom, hogy az Apámnak volt igaza, mikor hátat tudott fordítani a világnak. Néha gúnyosan megjegyzed, hogy hasonlítok, vagy hasonlítani kezdek az apámra. Igazad van, s nem is haragszom érte, hogy hasonlítok rá. Mindig is megszoktam Őt védeni az Anyámmal szemben, eddig talán öntudatlanul védtem benne magamat, most már tudatosan is vállalom vele a sors-

közösséget. De én sokkal gyöngébb, elromlottabb vagyok, mint amilyen az ő élete volt. Háttérbe szorított kutya voltam az élet minden vonalán és mindig. Lehet, hogy ennek az én egocentrikus egyéniségem az oka, de Istenem, ebből az egocentrizmusból is mi hasznom volt? Tény, hogy unott és fáradt vagyok.”

A Bulcsú utcai lakásban több generáció élt együtt. Kassák volt a férfi, a családfő, a háztartást az anyja vezette. Jolán jóban volt anyósával, s Kassák elégedett volt ezzel a családmoddellel és családi munkamegosztással.

Jolán 1936-ban gyengén jövedelmező megbízást kapott a kerületi előjáráságtól. Kassák így emlékezik erre felesége öngyilkossága után két és fél hónappal: „...az én halottam ebben az életben szellemi szükségmunkás volt a fővárosnál, havi hatvanpengőös fizetés ellenében. Ő, az ő élete valóban nem volt leányálmoknak nevezhető. Ahogyan a költő mondta róla: sűrűlt és szaladt egy könyvvállvánnyal... [Kassák itt József Attila *Simon Jolán* című verséből idéz – S. É.] Körülbelül így ismerhették volna meg otthon, hivatalosan pedig az volt a feladata, hogy bejárja a »legsötétebb« Angyalföldet, számon vegye a segélyre szorultakat, és ellenőrizze életkörülményeiket.” Ez a városrész, amelyet fiatal munkás korában Kassák is jól ismert, s amely a harmincas évekre számára idegenné, reménytelenülé vált. „A házakban sok a kiadó lakás, a palánkok, amelyek annakidején primitív és illetlen rajzokkal és irkafirkákkal ékeskedtek, ma politikai frázisokkal és hivalkodó politikai jelképekkel teleházoltak. [...] Por itt minden és salak – embersalak.” Kassák Jolán feljegyzései alapján mutat meg közülük néhányat. „A fekete, nagy dobozból, amit örökségül hagyott rám az én halottam, aki maga sem volt sohasem királykisasszony, sem gondtalan dáma ebben az életben. S hányszor elmondta, bárha történe vele valami, ha eltévedne hozzá valami gyámolító jószág, mert fáradt, és pihenni szeretne. Ő már pihen, de mi lesz azokkal, akiket egész szívvel gyámolított, s akiknek szörnyű életleírásai itt fekszenek előttem” (Az én örökségem, *Népszava*, 1938. december 11.).

Simon Jolán élete ötvenéves kora után válságba került. Egyre inkább hatalmába kerítette a feleslegességérzet. Férje új kapcsolata vad féltékenységi rohamot váltott ki belőle. (Nem tudom, kihez fűzte Kassákot szenvedélyes vonzalom. Kassák *Ajándék az asszonynak* című, 1937-ben megjelent kötetének költeményei zömmel ehhez az új műzsához íródtak. Az *igazság kerülgetése* címűben így nyilvánul meg az új szerelem: „Idáig jutottam, óh, kedvesem, lásd / tavaszban az őszülő férfi, ha megörül / örültebb a kamasz legénynél”.) Jolán elvesztette a fejét. Kassák új szerelmét-műzsáját el akarta távolítani férje mellől. Tervébe beavatta kisebbik lányát, Etit, aki így emlékezett: „tarka, palóc szoknyát, fekete pruszlikot és kendőt” vásárolt. „Szerzett hozzá egy korbácsot is”, és elhatározta, „felöltözik ebbe a viseletbe, elmegy annak a nőnek a lakására, és ha majd szembekerül vele, előhúzza kosarából a korbácsot, és belevág az arcába” (Czeizel Endre: Kassák Lajos családfájának és betegségekének története. *Kortárs*, 2011/11.).

Kassák egyre elismertebb lett, s egyre kevésbé szorult társa segítségére. Jolán önkiteljesítési lehetőség, elvégzendő feladat nélkül maradt. Lelki és testi betegség – öregségtudat és öregségérzet – kínozza. Kétségbeesetten érzékelte, hogy a „világnak”, felnőtt gyerekeinek és a maga kiteljesedett életét élő Kassáknak egyre kevésbé van rá szüksége. Nem akarta meglátni, hogy társa megbecsülése iránta változatlan: a maga módján szereti őt, szüksége is van rá, de mint addig, ezután is a saját életét éli, s ebbe házasságon kívüli szerelmi kapcsolatai is belefoglaltatnak. Kassák nem érezte át társa szenvedését, s így nem is tudott segíteni rajta. Természetesnek vette szeretetét és azt is, hogy Jolán hozzá tartozik, az élete része.

Jolán egyre kiszolgáltatottabbnak, egyre magányosabbnak érezte magát. Barátnőjéhez menekült Miskolcra: „talán ez a távollét – írja Kassáknak – meg fogja szüntetni köztünk azt a szörnyű feszültséget, hogy én félek előtted mukkanni is, te pedig minden szavam mögött keresel valamit, valami egyebet, mint amit mondok. Pedig mi eddig szövetségeseink voltunk jóban és rosszban, és én ez ellen tudtommal soha nem vétettem. Talán éppen

ez volt a hiba tőlem” – próbált kétségbeesetten magyarázatot keresni arra, amit érzett. Szerelmét bizonygatta, s igyekezett visszafogni féltékenységét. Kezdett kicsúszni a lába alól a talaj. Hol reménykedett, hol elkeseredett. Kapkodóan próbálta helyrehozni vélt rossz lépéseit. Férje testi-lelki eltávolodását annak tudta be, hogy beleszeretett valakibe. Fájt neki, hogy Kassák nem vallotta be őszintén, hogy a vele folytatottn kívül társának más „játékra” is szüksége van, hiszen ő ezt is megértette volna, írja, ami az önféltrevezetés jellegzetes megnyilvánulása. Kassák hosszú levélben próbálta értelmezni a kettőjük közötti viszony alakulását. „Soha nem mondtam, hogy angyal vagyok [...] Hiszem, ha olyan lettem volna, hogy angyalnak vélném magam, vagy annyira elvetemült lennék, hogy hivalkodni tudnék gonoszságaimmal, akkor nem úgy múlt volna életem, ahogyan múlt, küzdelmek, kétségek és naiv bizakodások között. Sokszor semmi szükségem nem lett volna rá, hogy te mellettem légy, hogy alkalom adtán a testemet »kellemesen elbágyaszd« és segíts elviselni a lelki izgalmaimat. Hogy ötven éves koromban némi változásokon megyek át, azt nemcsak tőled hallom (eléggé félreértelmezetten), de magam is tudom annyira, hogy beszéltem is róla – de úgy látszik, majdnem hiábavalóan. Még ma is egészen másképpen értelmezed, mint ahogyan a valóságban van. Szinte megbocsájtasz valamit – és én ez ellen a leghatározottabban tiltakozom, nincs szükségem olyan bűnök megbocsájtására, amiket el sem követtem. A dolog nyitja egészen másutt van. Eddig azért tudunk aránylag békeségben megenni, mert szerencsés természetelt nemcsak, hogy elbírtad, de nem is tartottad kellemetlenül terhesnek az én meglehetősen érzékeny, komplikáltan összetett személyiségemet, s bárha ismertél, mit tesz Isten, egy napon megbecsülésre érdemes személyiségből szükségleti tárggyá akartál minősíteni. Hiába is minden ilyen irányú kísérletezés, sem jogi alany, sem szerelmi tárgy nem tudok lenni. Minden irányban és minden körülmények között védtem emberi szabadságomat – amivel azonban, erősen hangsúlyozom, nem szoktam visszaélni. Bizonyítékom, hogy soha nem törtem hatalomra, soha nem hivatkoztam lényem kiváltságosságára. Sok társadalmi megpróbáltatás közben sem roppantam össze, mindig álltam a nyílt, becsületes küzdelmet [...] Te pedig ezt tetted, nem mondom, hogy számíttással, vagy éppen rosszakarattal, de végeredményben így történt. Szóval ez a dolog értelme, és nem az, hogy nekem játéka, vagy mi a nyavalyára volt szükségem. [...] nem vagyok annyira ostoba, hogy állítólagos játékaimat éppen a nyilvánosság előtt akarjam eljátszani. És végtelenül bánt az a hang is, amivel meg akarod bocsájtani *aggkori agyálágyultságomat*. Értsd meg, hogy nekem nem féltékenységi jelenetek között gyöttrődő asszonyra, hanem mellettem megnyugvó, velem harmóniában élő, s így rám feltétlenül jó hatással lévő társra van szükségem, s annál jobb, ha az ilyen valaki még nekem való asszony is. Azt hiszem, ezzel semmi újat nem mondtam, s hogy kissé kemény ez a mondat – ez már valószínűleg a *nőnek* szól, akivel (akikkel) szemben mindig bizalmatlan voltam, és nem titok előtted, hogy ez az érzésem veled szemben sem tudott soha egészen feloldódni. Lehet, hogy ez mánia, de ez az én alaptermészetemhez tartozik. Ezt te nagyon jól tudod, s annál kegyetlenebb a számomra, hogy kinevezöl székszuálórúltnek. Hidd el, barátom, ha nem lettél volna annyira ember, mint annyira annak ismertelek meg, már rég elkotródtam volna mellőled. Ha nem is tartozom a székszuálisan közömbös lények közé – mondhatom, ilyen ügyekért még semmiféle áldozatot nem hoztam. És remélhetőleg nem is fogok hozni. Ha jól tudom, az sem fogható rám, hogy szeretek a nők társágában lebzselni, nagyon gyakran pisiseknek, butáknak, kelletésükben is ízlésteleneknek tartom őket – s aki csak nő, hitem, hogy nem is több és másabb ennél. De ha olykor mégis jobban összehangolódom ezzel vagy azzal a nővel? Érzem, hogy ugyanígy a borjúkkal és gidákkal is nagyon össze tudnék hangolódni. Igen, hát végre is nem vagyok tárgy, hanem élő személyiség, sőt nagyon sokkal komplikáltabb, érzékenyebb és szeszélyesebb a legtöbb személyiségnél. De te ezt talán eddig nem tudtad? Én ezt tudtam rólad, és ezért soha nem szóltam a fiúkkal való pajtáskodásaid miatt. Persze minderre fel nem megértést vagy

megbocsájtást akarok a számomra – ahogyan mondtam már, semmi szükségem rá. Csak éppen a gyanúsítások és elkezélek ellen tiltakozom... Azzal az elhatározással ültem le az íráshoz, hogy ezekről nem írok többet, s látod megint mennyit fecsegetem. Olvasd el figyelmesen, s értelmezd úgy, ahogyan a legjobbnak látod.” Férje ridegnek érzett levele megingatta Jolán reményét, hogy Miskolcra hazatérve helyreáll társával a régi kapcsolatot: „már olyan boldog voltam, ha hazamegyek, milyen jó lesz, újra együtt fogunk dolgozni, szarunk a világra, újra az lesz a fontos, amit te csinálsz, és az lesz a biztos, hogy mégis a te írásaid azok, amik elkülönülnek mindenki más írásától, és azon kívül, hogy ez nekünk jó, mások is kénytelenek előtte meghajolni.” Kassák – legalábbis 1938. februári leveléből úgy tűnik – maga nem érzékelte felesége válságos állapotát. A téli krízis nyáron oldódni látszott: néhány hetet együtt töltöttek el Drégelypalánkon. S aztán szeptemberben Jolán öngyilkosságot követett el.

*

Jolán nem csupán élettárs szeretett volna lenni, hanem Kassákéhoz hasonló kvalitású alkotó ember is. Öngyilkossággal végződő élete azt példázta, hogy a női – anyai, élettársi – szerep és az alkotói elhivatottsággal járó lekötöttség nehezen összeegyeztethető. Ha Jolán olyan tehetséges lett volna, mint Kassák, sorsa nem fonódott volna össze vele, vagy ha igen, egy idő múltán szétvált volna az útjuk. A két egymást testileg-lelkileg megértő ember kapcsolata Kassáknak jelentett életmegoldást. Ő az alkotás kedvéért le tudott mondani a gyerekvállalásról, és képes volt élete minden pillanatát az alkotói önkiteljesítésnek szentelni. Jolán a kapcsolatban megtalálni vélte, aminek szükségét érezte, de gyenge volt ahhoz, hogy a vágyai és a realitás közötti feszültséget elviselje. Jolán kiteljesedett mint nő és társ, de kudarcot vallott mint művész és anya. Azok közé a 20. század elején egyre nagyobb számú nők közé tartozott, akik szakítani akartak nemükből következő kiszolgáltatott, alávetett helyzetükkel, s be akarták bizonyítani, hogy nőként is érnek annyit, mint a férfiak. Öröklődött a kívánt szerep és az örökölt minta között. Felnetté válása még hagyományos keretek között folyt, háromgyermekes, férjét elhagyó anyaként 24 évesen lépett a függetlenedés, az önmegvalósítás útjára. Törekvésében a megtalált társ, a rokon lélek Kassák egyszerre gátolta és segítette. Jolánnak választania kellett: vagy gyermekeinek szenteli életét, mint Kassák anyja, vagy ideiglenesen és belső kényszernek engedve lemond az anyai szerepről, s egy nagy alkotó mellett nőként és alkotó társként próbál kiteljesedni. Jolán ez utóbbit választotta. Döntésébe belerokkant. Nem volt elég tehetséges ahhoz, hogy kiemelkedő művész legyen. Költői, festői kísérletei már a kezdeteknél kudarcosnak bizonyultak, színésznőként pedig másodrangúnak számított. Nem tudott gondoskodó anya lenni. A sok munka, a betegségek, a megoldatlan életproblémák kikezdték testi-lelki egészségét, s amikor elfogytak feladatai – a beérkezett, sikeres Kassáknak sem volt már igazán szüksége rá, gyermekei felnőttek –, 53 évesen öregnek, betegnek, tehetetlennek érezte magát, és maga vetett véget az életének. A szívesen ítélező, álmorális közmelekezet hajlamos a tragikus esetet a „csapodár” Kassák rovására írni.

Jolán művészfeleségként teljesítette ki magát. Amikor úgy érezte, hogy társa eltávolodott tőle és élete értelmetlenné vált, öngyilkosságba menekült. A feleslegességérzés ölte meg: megitta pálinkával, s kinyitatta vele a gázcsapot. Simon Jolán életének értelme szűnt meg Kassák „önállósulásával”, azzal, hogy Kassáknak már nem volt létszükséglet az ő léte, „csupán” szüksége volt Jolánra. Társa elvesztése nem gyógyuló seb maradt Kassákban, de tudott élni, életben maradni, tovább teljesedni Jolán nélkül is.